

Liber patrimonii Regii Valentiae

NOVA EDICIÓ CORREGIDA I AUGMENTADA

Edició a cura
de Carlos López Rodríguez

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2006

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

© *Carlos López Rodríguez, 2006*
© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2006*
Disseny de la col·lecció: J.P.
Il·lustració de la coberta:
Arxiu de la Corona d'Aragón, Manuscrit de Ripoll, núm. 7, foli 62r.
Fotocomposició i maquetació: Publicacions de la Universitat de València
ISBN: 84-370-6431-7
Dipòsit legal: V-2675-2006
Impressió: Impremta Lluís Palàcios

*E*studi introductori

Qui haja vingut a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) haurà pogut trobar, entre els índexs, inventaris i catàlegs que es troben a disposició del públic a la sala de lectura, nou gruixuts volums manuscrits que porten al lloc la llegenda *Libro de enagenaciones del Real Patrimonio*, i a la portada *Liber patrimonii regii*, coneguts vulgarment amb el nom de Mulasses. S'hi contenen, en llatí i amb una lletra clara de la fi del segle XVI, milers de referències a documents conservats a l'ACA (a les seccions de Reial Cancelleria, Batllia General i Mestre Racional), relatius a localitats d'Aragó, Catalunya i València. La seua utilitat és gran per l'enorme quantitat de documents citats, per l'interés extraordinari de molts d'ells, pel caràcter sistemàtic de la seua exposició, per la qualitat dels seus registres i per l'exactitud de les seues citacions. Així ho han reconegut els historiadors que, al llarg dels segles i encara actualment, han usat amb freqüència aquest índex extraordinari. Fins a la tardor de 1998 encara es consultava directament l'original. Per tal d'evitar-ne el deteriorament fou substituït en aquelles dates per una còpia. Dels volums que el formen, set es refereixen a Catalunya, un a Aragó i un altre, que és el que ens ocupa, a València.¹ Ernest Martínez Ferrando, que fou un dels directors de l'ACA, donà notícia pública de la seua existència, amb la finalitat que algú prengués interès a preparar-ne l'edició, un objectiu que no va arribar a aconseguir-se.² Molt meritòriament, Atanasio Sinués preparà la traducció al castellà del volum que tracta sobre el regne d'Aragó, i cercà les equivalències de les antigues signatures arxivístiques amb les modernes.³

¶¹ Actualment porta per signatura «Memorials, 93/1 a 93/9». Aquest darrer número correspon al volum del Regne de València. ¶² J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, «Un interessant índex històric de pobles valencians», *Boletín de la Sociedad*

Castellonense de Cultura, XVI (1935), pp. 198-208 i 296-301. ¶³ A. SINUÉS RUIZ, *El patrimonio real en Aragón durante la Edad Media. Índice de los documentos consignados en el Liber Patrimonii Regii Aragoniae del Archivo de la Corona de Aragón*, Zaragoza, 1986.

Però, el que fa segles que és un mitjà de recerca arxivística molt útil per als historiadors que arriben a l'ACA, originalment fou una peça integrada en la maquinària més complexa de la Hisenda de Felip II. En pocs casos com en aquest hom podrà apreciar millor la funció de l'arxiu com un veritable instrument de poder, és a dir, no només com a sediment o reflex de l'activitat de les institucions, sinó com una eina bàsica per a l'exercici del domini polític i social. Avui som conscients que la informació és poder. Això, però, ja ho sabien també els homes de les èpoques medieval i moderna. Amb l'excepció d'algun antecedent més o menys aïllat i remot, el naixement dels arxius ha estat intrínsecament vinculat al dilatat procés de construcció de l'Estat. És ben conegut que aquest procés, que madurà primerencament a la Corona d'Aragó, adquirí una dinàmica indeturable des de la fi del segle XV i durant el segle XVI, especialment als territoris de la monarquia hispànica en l'etapa del rei buròcrata per antonomàsia que fou Felip II. La fundació de l'Archivo General de Simancas n'és bona prova.⁴

L'Arxiu Reial de Barcelona, on es custodiaven la major part dels documents als quals es refereix el *Liber patrimoni regii* —com el denominarem de manera abreviada d'ara endavant— fou fundat per Jaume II i funcionava des de 1318.⁵ Des del moment de la fundació, els seus arxivers elaboraren i usaren llibres i quaderns amb referències documentals, que utilitzaven com a punt de partida per a les seues recerques documentals. Aquests papers reberen el nom de «memorials», amb el qual encara se'ls coneix. Actualment estan ben identificats i descrits.⁶ Ara bé, tot i que ha estat usat com un índex, el *Liber patrimoni regii* guarda notables diferències amb els memorials. De fet, no forma part pròpiament d'aquesta col·lecció, per les raons ben fonamentades de la distinta naturalesa i origen. Llavors, com ara, els arxivers tenien la funció, entre les tasques que els havien estats encomanades, de realitzar índexs, inventaris i catàlegs o, com els anomenem actualment de manera genèrica «instruments de descripció». Fruit del seu treball foren aquests memorials. Per a la confecció no calia una ordre específica del monarca, tot i que podien respondre a una necessitat peremptòria del propi rei o dels seus oficials, per tal d'esbrinar l'estat d'un determinat negoci, o bé per tal d'adoptar una determinada decisió política, com ocorregué en temps de Ferran I d'Antequera.⁷

¶⁴ J. L. RODRÍGUEZ DE DIEGO, «Archivos del Poder, archivos de la Administración, archivos de la Historia (s. XVI-XVII)», en J. J. GENERELO i A. MORENO LÓPEZ (coord.), *Historia de los archivos y de la archivística en España*, Valladolid, 1998, 29-41; R. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «Los archivos de la monarquía hispánica», *Congreso internacional «Felipe II y el Mediterráneo»*, Madrid, 1999, vol. III, pp. 193-211. ¶⁵ Vegeu les síntesis d'història de l'ACA redactades per R. CONDE i DELGADO DE MOLINA, «Los archivos reales o la memoria del poder», en *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Zaragoza, 1993, tomo I, vol. 2, pp. 121.139; i més recentment per J. RIERA i SANS, en el fulllet *Archi-*

vo de la Corona de Aragón, Madrid, Ministerio de Cultura (16pp.). Pel que fa a la història de l'Arxiu Reial de Barcelona a la fi del segle XIV i els inicis del segle XV, E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Guía histórico-descriptiva del archivo de la Corona de Aragón en Barcelona*, Madrid, 1920, pp. 21-25. Aquestes mateixes dades són, generalment, les que recull E. UDINA MARTORELL, *Guía del Archivo de la Corona d'Aragón*, Madrid, 1986. ¶⁶ J. RIERA i SANS, *Catálogo de memoriales e inventarios, siglos XIV-XIX (Archivo de la Corona de Aragón)*, Madrid, 1999. ¶⁷ C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «El archivo real de Barcelona en tiempos de Fernando I de Antequera (1412-1416)», *Sigmo. Revista de la cultura escrita*, 12 (2003), pp. 31-60.

Nogensmenys, el *Liber patrimonii regii*, els autors del qual coneixem bé, no fou redactat pels arxivers en l'exercici ordinari de les seues funcions. Les seues implicacions jurídiques ultrapassaven notòriament la finalitat d'un simple inventari o memorial. Les circumstàncies històriques que el feren nàixer foren més complexes d'allò que normalment hom acostumava d'afectar a la redacció d'un senzill instrument de descripció arxivística.

L'època que seguí a la fallida de 1575, i almenys fins al 1578, ha estat qualificada de «paorosa» pel que fa a la Hisenda de Felip II. Tanmateix, en el context d'un procés generalitzat de consolidació de les estructures de la monarquia hispànica, l'efecte que tingué fou el de promoure la reforma de les institucions hisendístiques. Les competències del Consejo de Hacienda foren ampliades des del 1579. Per tal d'incrementar els ingressos, es milloraren els mecanismes de gestió. Aquest procés d'institucionalització del govern de la Hisenda estigué alimentat per les conseqüències d'una visita o inspecció començada l'any 1578 i represa el desembre de 1586. Llavors, es posaren de relleu certes irregularitats en el maneig de l'erari, emparades pel desordre burocràtic i la negligència dels funcionaris, el que féu que es prenguessen algunes mesures correctores.⁸

Les reformes introduïdes al sistema de la Hisenda castellana, que portaren a la concessió del primer servei de «millones» l'any 1590, coincidiren ensemps amb els canvis esdevinguts a la Corona d'Aragó. Alguns arbitristes, com Gaspar de Pons, opinaven que cada província havia de consignar les seues despeses sobre la seua pròpia hisenda. A Catalunya, però, el rendiment del Reial Patrimoni fou escàs al llarg de tot el segle XVI. Aquesta situació tenia els seus orígens a l'època medieval, a causa de la intensa alienació dels drets reials. Una situació pareguda, tot i que no tan greu, experimentava el Reial Patrimoni d'Aragó i de València. El sanejament administratiu i l'aplicació de noves estratègies contributives foren les línies mestres de la política fiscal de Felip II a Catalunya. Entre 1585 i 1599 es dissenyà un nou esquema de funcionament fiscal de la Corona al principat de Catalunya, per tal de fer front a la situació d'asfíxia fiscal, que s'intentà superar amb l'aplicació de diferents expedients financers. S'hi introduïren diversos canvis administratius en les ordenacions dels diferents oficis patrimonials (el batlle general i el mestre racional passaren a tenir una nova planta l'any 1588); s'inicià el «redreç» o reforma de la Diputació del General, especialment de les seues finances, durant les corts de 1585; es van formar juntes patrimonials i s'adoptaren mesures orientades a obtenir un repertori actualitzat de les rendes i drets usurpats al Reial Patrimoni.⁹

¶⁸ C. J. DE CARLOS MORALES, «Una revolución financiera en tiempos de Felipe II? Dimensiones y evolución de los fundamentos de la Hacienda Real de Castilla, 1556-1598», en *Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid, 1999, vol. I, pp. 473-504. ¶⁹ B. HENÀN-

DEZ, «La fiscalidad en Cataluña en la segunda mitad del siglo XVI», en *Congreso Internacional «Felipe II y el Mediterráneo»*, Madrid, 1999, vol. I, pp. 529-554; del mateix, *Fiscalidad de reinos y deuda pública en la Monarquía Hispánica del siglo XVI*, Córdoba, 2002.

En el context d'aquesta conjuntura reformista de les estructures fiscals catalanes, fou decidida l'elaboració del *Liber patrimonii regii* l'any 1582, la redacció del qual es prolongaria fins a la conclusió del volum dedicat a València l'any 1590.¹⁰ La capbreuació era un recurs usat pels diferents batlles generals, amb comissió prèvia del monarca. S'havia plantejat diverses vegades a Catalunya sense resultats satisfactoris: l'any 1496 fou sobreseguda durant 30 anys qualsevol causa de recuperació de jurisdiccions civils i criminals. Durant el mandat del batlle Lluís Icart (1552-1580), s'inicià un llibre de capbreuació general de la Corona d'Aragó, però l'obra no fou acabada.

No era cap mètode innovador aquest, però. De fet ja havia sigut emprat al llarg de la baixa edat mitjana. Per esmentar només un precedent, Ferran I, l'any 1415, «entenents a la recuperació e reintegració del nostre Reyal Patrimoni», havia constituït una comissió formada pel sagristà de la Seu de Saragossa i misser Francesc Sarçuela, per a investigar i recuperar tot el patrimoni reial alienat pels monarques anteriors al Regne d'Aragó. I per què ho poguessen dur a terme, els va autoritzar a entrar a l'Arxiu Reial de Barcelona, on els hauria d'ajudar l'arxiver, Diego Garcia, malgrat les seues reticències.¹¹ Aquest no fou l'únic cas. D'alguns dels conservats al propi Arxiu Reial de Barcelona, en dona compte el *Catálogo de memoriales e inventarios* ja esmentat, redactat per Jaume Riera i Sans. D'altres, també interessants i amb peculiaritats pròpies, es conserven a d'altres arxius, com l'Arxiu del Regne de València. En aquest sentit, el *Liber patrimonii regii* no trencava cap dels procediments establerts. Allò que el diferencia, però, d'altres anteriors, a més d'algunes característiques formals i de contingut, és l'enorme quantitat de documentació regestada i la qualitat final del treball. Aquests atributs han permès que el *Liber patrimonii regii* no fóra apartat mai, a més d'haver romàs sempre molt valorat, contràriament a allò que ha ocorregut amb la major part dels memorials.

EL PROCÉS DE FORMACIÓ DEL *LIBER PATRIMONII REGII VALENCIAE*

Atanasio Sinués va descriure breument com foren redactats els capbreus dels drets reials.¹² Com hem vist, la preocupació que l'estat del Reial Patrimoni provocava en Felip II fou causa de la presa de diverses mesures, entre les quals hi ha la

¶ ¹⁰ B. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, «La receptoría de la Bailía General de Catalunya durante el siglo XVI», en *Pedralbes. Revista d'Història moderna*, 13-II (Barcelona, 1993), pp. 25-33. ¶ ¹¹ ACA, Cancelleria, reg. 2405, f. 99v. Sobre les circumstàncies en les que es formà aquesta comissió, nomenada durant les Corts de Zaragoza de 1412 però que no s'activà

fins a les de 1413-14, FVENDRELL, *Rentas reales de Aragón de la época de Fernando I*, Madrid-Barcelona, 1977, CODOIN del ACA, vol. XLVII, pp. XXXIV-XLIX, el qual publica en aquest volum l'inventari fet per la comissió, conservat a ACA, Real Patrimonio, Maestre Racional, reg. núm. 2.659. ¶ ¹² A. SINUÉS RUIZ, *El Patrimonio real...*, cit., pp. 12 i ss.

realització d'un inventari general dels béns i drets de la Corona. Les oficines reials, que van preveure que l'assumpte generaria molta documentació, decidiren d'obrir-ne un registre especial l'any 1577.¹³ Aquest registre comença amb una lletra de Felip II adreçada al virrei de Catalunya (3 de novembre de 1577. San Lorenzo), en la qual li comunicava que havia encomanat aquesta tasca al comte de Chinchón, tresorer general, *por la mucha necesidad que entendemos que ay de tener cuenta y razón en esta nuestra corte de la hazienda de nuestro real patrimonio y de las preheminiencias que tenemos en todos nuestros reynos de la Corona de Aragon y de las pretensiones y derechos destas cosas y que de todas se hagan los libros que fueren necesarios por una persona de quien tengamos la satisfacción y confianza que conviene.*¹⁴ Per tal de fer la capbreuació del Reial Patrimoni a Catalunya foren lliurats durant els mesos següents diversos despatxos relatius a l'ordenació dels papers de l'arxiu de la Batllia General de Catalunya i de l'Arxiu Reial de Barcelona (per a la recuperació de papers i llibres,¹⁵ per a la compra d'una casa que pogués servir de seu al tribunal de la Batllia General de Catalunya i el recompte i endreçament del seu arxiu¹⁶ i per a la recuperació i relligadura dels seus llibres i escriptures¹⁷). En l'ordenació de l'arxiu —amb la finalitat de portar a terme la capbreuació ordenada— es va treballar durant l'any 1578, i el batlle general hi proposà alguns remeis.¹⁸ Paral·lelament, es van prendre diferents mesures que tractaven de recuperar els drets del Reial Patrimoni de Catalunya; per exemple, la reincorporació de les universitats alienades amb carta de gràcia que desitjaven ser reduïdes a la Corona, per la qual cosa l'arxiver es veié en la necessitat de redactar l'any 1581 un memorial amb la documentació que hi havia a l'Arxiu Reial de Barcelona.¹⁹

L'1 de maig de 1581, el rei comunicà a Ferran Maimó, lloctinent del batlle general de Catalunya, la intenció de posar ordre en l'estat d'aquella Batllia General, i *pues tanta experiencia tenéis de lo que a este propósito es menester*, li ordenà que li enviàs *una relación muy particular y distinta de todo lo que os parece que se podrá y devría reformar en dicha bayllía, y de lo de más que convenía hazerse para la conservación, beneficio y aumento de nuestro patrimonio real, y para que en los negocios y cosas de dicho tribunal se proceda con el concierto y buen orden que es menester.*²⁰ No coneixem el contingut de l'informe que realitzà; sembla, però, que algunes de les seues recomanacions provocaren les disposicions que es van prendre els mesos següents, o almenys, suposaren l'impuls que féu que el monarca les aprovàs. El 23 d'octubre d'aquell mateix any, Felip II notificà al virrei de Catalunya la seua intenció de començar la capbreuació *de las cosas que están alienadas de nuestra Corona real en el nuestro Principado de Cataluña, conforme a lo que vos y otros nos han muchas veces acordado*. Li comunicà igualment que, perquè ho fes, havia nomenat Gil Polo, coadjutor ordinari del mestre racional. El virrei havia d'esbrinar si Gil Polo podia

¶¹³ ACA, Reial Cancelleria, 4.399. ¶¹⁴ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 1r. ¶¹⁵ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 7v-8v. ¶¹⁶ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 10v-11v. ¶¹⁷ ACA, Reial

Cancelleria, reg. 4.399, ff. 14v-15v. ¶¹⁸ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 25v-26r i 39-40. ¶¹⁹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 45v-46r. ¶²⁰ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 46v.

ocupar aquest càrrec, i en cas afirmatiu, l'havia de fer viatjar a Madrid perquè el Consell d'Aragó l'instruís adequadament. A més a més, *porque siendo este negocio de la cabrevación de tanta calidad e importancia, como sabéis, conviene que los que han de entender en él tengan entera luz de lo que convenga para la buena dirección dél*, demanà al virrei que li enviàs amb el mateix Gil Polo *un advertimiento muy particular de todo lo que os ocurrirà tocante a esta materia*.²¹

El 15 de gener de 1582, des de Lisboa, Felip II donà al virrei de Catalunya l'ordre d'iniciar la capbreuació, amb instruccions i credencials.²² El preàmbul o exposició de motius del document resumeix bé les circumstàncies que anaven a donar origen al *Liber patrimonii regii*:

Muchos años ha que entendiéndose quan poca luz se tenía de la manera que las cosas de nuestro patrimonio real desse nuestro Principado estavan alienadas, assí por vía de ventas perpetuas y con pacto de retrovendendo, como de concesiones y donaciones en feudo y emphiteósim y en otra qualquier manera, se dio en diversas vezes orden que todas ellas se cabrevassen y continuassen en un libro para que por él se pudiesse ver con brevedad y claredad de la manera que están, y pudiésemos conforme a lo que se hallasse mirar por lo que pareciesse más convenir al beneficio de dicho patrimonio que tan exausto y consumido está en esse dicho Principado, y aunque para conseguir este fin se encomendó la execución dello a diversas personas, no acabaron la obra dello y quedó manco, y desseando que ésta se ponga con la perfección que conviene, avemos de nuevo cometido la continuación de dicha cabrevación y libro (...)

L'encàrrec recaigué sobre Ferran Maimó, lloctinent general del batlle general de Catalunya, *por tocarle por razón de su oficio en falta de Bayle general*, amb l'assistència del doctor Jeroni Manegat, canonge de Barcelona, i del valencià Gaspar Gil Polo, primer coadjutor del mestre racional de València i autor ben conegut per haver escrit la *Diana enamorada*, elogiada per Cervantes per boca del prevere i del barber que van expurgar la biblioteca de don Quijote.²³ Per tal de facilitar-los les coses, el rei els envià el llibre que havia estat començat i unes instruccions detallades. El sobirà, en saber que misser Exarrat, uns dels assessors jurídics de la Batllia, *es de los que más al cabo están de las cosas del dicho Patrimonio*, l'autoritzava a participar als treballs de capbreuació.

Foren donades instruccions molt concretes que els comissaris havien de seguir. S'iniciaven recordant el nomenament de Lluís Ycart, batlle general de Catalunya, com a comissari per a l'execució de la capbreuació general del Principat, amb motiu de la qual

¶ ²¹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 49v-50.

¶ ²² ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 52v-61.

La comissió a Ferran Maimó, de la mateixa data, i amb una còpia de les instruccions, en ACA, Batllia General, vol. 564, ff. 30-35 (citada per B. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, «La Receptoría cit.», p. 31).

¶ ²³ Sobre els autors, A. SINUÉS, *El Patrimonio real* cit., pp. 13-15, dóna algunes dades. També P. MOLAS, «La administración de Hacienda en Cataluña en la Edad Moderna», en M.C. CREMADES (ed.), *Estado y fiscalidad en el Antiguo Régimen*, Murcia, 1989, pp. 55-64.

començó a hazer un libro en el qual se yva assentando y continuando todo lo que tocava a las alienaciones hechas, assí por título de puras ventas como de carta de gracia, empeños, infeudaciones, assí francas como impusición de servicios, establecimientos, concessiones en emphiteósim, donaciones assí simples como remuneratorias, permutaciones o otras qualesquier alienaciones y concessiones de cosas y derechos de nuestro real patrimonio en los dichos principados y condados de Rosellón y Cerdaña; y para este effecto se fueron reconociendo los registros y otras escrituras que están y se conservan en el nuestro Archivo Real de la ciudad de Barcelona. Y porque las personas que estavan destinadas y nombradas para este negocio, por los impedimentos que entonces se ofrecieron no pudieron acabarle, y convenga a nuestro servicio y al beneficio, conservación y aumento del dicho nuestro Real Patrimonio que se passe adelante en la inquisición y investigación de dicha cabrevación, y de acabar el libro començado hasta ponerlo en toda perfección a fin que por él podamos quedar plenamente informado de todos nuestros derechos, y qué es y en qué consiste nuestro Real Patrimonio, y el estado en que al presente está, y por qué forma y manera está alienado o empeñado y por qué precio, procurando de averiguar con destreza y secreto qué es lo que, quando se vendieron, concedieron o empeñaron, valían de renta y lo que al presente valen.

Les instruccions establien que:

1. En haver estat comunicada la comissió pel virrei a Ferran Maimó, junt amb el llibre iniciat per Ycart, es reunirien amb els altres dos comissionats per a fixar l'horari de treball, que *sin falta ni intermissión* havia de ser de tres hores pel matí i tres per la tarda dels dies no festius. Reunida la comissió, s'hauria de decidir la forma en què s'havia de continuar el llibre ja començat. Tanmateix, a causa de les seues obligacions a la Batllia, Maimó restava dispensat de l'assistència continuada.

2. Com el llibre iniciat només s'havia fet amb el reconeixement dels registres de l'Arxiu Reial de Barcelona fins a l'època d'Alfons el Magnànim, el rei ordenà revisar els registres dels altres reis fins al seu propi regnat, i que fossen examinats també tots els altres instruments, cartes i papers de l'Arxiu, i els de la Batllia General, els del mestre racional (sobre els quals els podria informar Jaume Traginer, lloctinent del racional i persona experimentada en els negocis del Reial Patrimoni), i els de la Governació de Catalunya. De cada document que pogués interessar *notaréis en el dicho libro [de la capbreuació] lo sustancial de todo lo que acerca desto se hallare con toda la brevedad y claredad possible.*

3. Acabada l'operació, havien de tornar a mirar els llibres i registres ja regestats al volum, *a fin que si parecera que se ha dexado de continuar en alguna cosa que sea de sustancia e importancia o tenga necesidad de más luz y claredad, se pueda notar y continuar en el lugar donde vieren que falta, para que todo quede con la perfición que es menester.*

4. A més a més, se'ls ordenava examinar qualsevol altre llibre de protocols o escriptura que tinguessen els escrivans passats i presents de la Batllia General, per tal d'investigar les propietats del Reial Patrimoni establertes en règim d'emfiteusi que no estiguessen registrades als capbreus realitzats pels batlles generals de Catalunya, de la qual cosa farien nota particular al llibre de la capbreuació.

5. Això mateix ho havien de fer també amb els llibres i comptes del mestre racional.

6. Per tal d'evitar que es pogués passar per alt algun lloc o castell del Principat que no estigués anotat als registres esmentats o que ho estigués en algun llibre perdut, se'ls ordenava examinar també els llibres de fogatges que es trobaven en mans dels oficials del racional, perquè repassassen cada vegueria i prenguessen nota de cada lloc i castell que faltàs al llibre.

7. Els era particularment recomanat que investigassen les propietats empenyorades del Reial Patrimoni perquè, amb el temps, els creditors acostumaven a prendre'n possessió i a arrendar-les directament, tot procurant que els arrendaments fossen inferiors al crèdit, per tal de defraudar d'aquesta manera el Reial Patrimoni.

8. S'ordenava a l'arxiver reial de Barcelona i als responsables de la resta d'arxius implicats que permetessen als comissionats la consulta de les escriptures, amb la condició que no fossen tretes del lloc on es guardaven.

L'abril de 1582 Felip II agraià al duc de Terranova i al lloctinent del batlle general la seua aprovació al projecte de capbrevació. Els capbrevadors havien d'actuar amb l'assessorament d'Exarrat, el qual no havia de cobrar pels seus treballs.²⁴ Per l'abril de 1582 fou nomenat el substitut de Gil Polo per al càrrec de coadjutor del mestre racional pel temps que duràs la seua absència.²⁵ La comissió dels treballs hagué de començar ràpidament, atès que el 14 de maig de 1582 (a Lisboa) el rei manifestava al duc de Terranova la seua satisfacció perquè els capbrevadors ja havien iniciat la seua tasca *con tanta voluntad, pues ella sera mucha parte para que el fruto sea mayor*. En aquesta mateixa lletra, en saber, mitjançant el mateix virrei, que l'arxiver Olzina ja havia fet alguns *libros y diligencias (...) para sacar a luz muchas cosas que conciernen nuestro servicio y el aumento de nuestro patrimonio*, que podien ser molt útils per als capbrevadors, demanà que li'ls enviàs perquè foren examinats, i prometé recompensar-lo pel servei prestat.²⁶ Simultàniament escrivia també a Exarrat, assessor de la Batllia General, per agrair-li que s'hagués ofert a col·laborar en les tasques de la capbrevació i per tal d'autoritzar-lo a intervenir com assessor dels capbrevadors, sense participar, però, als treballs de la comissió, a fi que no es distraigués de les seues ocupacions.²⁷ Aquell mateix dia també es va adreçar als comissaris per agrair-los el zel amb què havien emprès *la prosecución del libro de la cabrevación*, d'acord amb la confiança que els havia atorgat, i ordenà que els fossen tingudes en compte les despeses necessàries per al correcte desenvolupament d'aquesta missió.²⁸ I, efectivament, el 21 de maig de 1582 fou expedida, al receptor de la Batllia General de Catalunya, l'ordre reial de pagament de 200 ducats anuals, pagadors en tres terços, a favor de Ferran Maimó, lloctinent general d'aquella Batllia, mentre estigués ocupat en *el libro de la cabrevacion de las cosas alienadas del dicho nuestro Principado de Catalunya*.²⁹

¶²⁴ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 63v-

64. ¶²⁵ ACA, Consell d'Aragó, llig. 651, num. 7/1.

¶²⁶ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 68v-69. ¶²⁷ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 69v.

¶²⁸ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 70.

¶²⁹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.308, f. 221v.

Una altra ordre de pagament amb el mateix motiu i beneficiari, de 5 d'octubre de 1583 (El Escorial), en ACA, Real Cancelleria, reg. 4.309, ff. 59v-60.

El primer obstacle amb què es van trobar els redactors del *Liber patrimonii regii*, fou la «confusió» —per usar la nomenclatura de l'època, potser una mica exagerada— en què es trobaven els registres i papers de l'Arxiu Reial de Barcelona. Així li ho van comunicar al sobirà en lletra datada el 12 de novembre, junt amb d'altres incidències. Felip II els respongué el 20 de desembre i els comunicà que havia ordenat a l'arxiver certes disposicions per al bon govern de l'Arxiu, que ells li havien d'exigir que fossen dutes a terme i alhora havien d'informar al monarca sobre el seu compliment. A més a més, els deia que *porque el faltar los registros que deziys puede causar mucho daño, confusión y incertidumbre en lo de la cabrevación, haréis mucha diligencia en revolver y ver si está en dicho archivo, y procurar de saber qué tanto ha que faltan y de qué tiempo son los registros, y de quantos años faltan y si se puede descubrir algun rastro dellos. Y nos lo avisaréis para que, conviniendo hazer alguna diligencia sobre ello, se provea lo que más sea de nuestro servicio.*³⁰ En la mateixa data escrivia a l'*archivero de Cataluña* perquè assistís personalment els comissaris durant el seu treball *para poderles dar los dichos libros, registros y otros recaudos que os pidieren y huvieren menester, sin ocuparse en otra cosa alguna que pudiera impedir el principal ejercicio de vuestro officio durante esta diligencia de la cabrevación.* Li ordenava que posàs amb rapidesa els registres, llibres i escriptures *en el concierto y orden que se requiere que tengan para la distribucion dellos cada uno en su lugar* i que s'hi dedicàs abans que a qualsevol altra cosa, *pues hazer lo sobredicho es lo que propiamente os toca y fuera justo que no estuviera por hazer.* Li manava també que, amb l'assistència de l'advocat fiscal, fes inventari de tots els llibres, registres i papers de l'arxiu *por la manera de letras, números o otra forma* que els semblàs adient, *para que con toda la brevedad possible se entienda como está dividido y qué distinción tiene el dicho archivo y en qué partes dél se hallan las escrituras que fuere menester buscar en él.* L'ordre del rei acabava comminant l'arxiver a guardar *inviolablemente* el secret de l'arxiu, per ser el més convenient per al servei del rei i la bona conservació dels papers.³¹ Uns dies després, el 27 de desembre de 1582, el rei feia arribar als comissaris un *memorial de advertimientos* sobre la capbreuació, redactat per Antoni de Viladamor, secretari del rei i bon coneixedor de l'Arxiu Reial, per si els era útil ara que ja tenien *las manos en la massa.*³² Desconeixem aquest memorial i la utilitat de les seues recomanacions. Potser només hagués estat un recurs de Viladamor per a fer-se l'important davant la cort, atès que els comissaris van respondre que ja havien previst allò que els advertia el memorial i que no els calia l'assistència de Viladamor.³³ Aquestes disposicions de Felip II perquè es posàs en ordre l'Arxiu Reial de Barcelona van suposar algunes molèsties per al treball dels comissaris. El 22 de juny de 1583, Felip II els ordenà que anassen a l'arxiu del mestre racional mentre els arxivers posaven en ordre l'Arxiu Reial.³⁴

¶³⁰ ACA, Real Cancellaria, reg. 4.399, ff. 83v-84. ¶³¹ ACA, Real Cancellaria, reg. 4.399, f. 84v. ¶³² ACA, Real Cancellaria, reg. 4.399, f.

85. ¶³³ ACA, Real Cancellaria, reg. 4.399, ff. 89v-90. ¶³⁴ ACA, Real Cancellaria, reg. 4.399, f. 90v.

El mes de març d'aquell mateix any, el rei havia informat el nou virrei, el comte de Miranda, sobre el projecte de la capbreuació, i li recomanava les persones dels comissaris.³⁵ Fins a aquest moment, el rei havia confiat en la capacitat dels seus comissionats, però el febrer de 1584, el sobirà començà a donar mostres d'impaciència: com que considerava que els treballs devien estar ja molt avançats, demanà que s'acabassen el més prompte possible i que se li informàs de quan conclourien.³⁶ L'argumentació donada pels comissaris per a justificar l'endarriment, tot i que la desconeixem, va convèncer el monarca, perquè en una altra lletra seua, datada el mes d'agost, acceptà les disculpes, entre les quals hi havia la poca salut de Gil Polo, i agrai la diligència que havien demostrat els comissaris.³⁷ Pel juliol de 1584, el comte de Miranda informava el rei que havia manat posar tres claus a l'Arxiu Reial, de les quals una la guardava Olzina, l'altra *se ha dado al canceller por la asistencia que haze en la cabrevación*, i recomanava de fer algunes obres a l'arxiu abans que acabés l'estiu.³⁸

Els treballs d'ordenació de l'Arxiu Reial, que foren paral·lels als dels comissionats per a redactar la capbreuació, hagueren de donar el seu fruit. El 26 de desembre de 1584 el rei comunicà al canceller Manegat la seua satisfacció pel *redreço* de l'arxiu i per l'avanç de la capbreuació, tot i que esperava que estigués completada ràpidament *obra tan importante y conveniente para las cosas de nuestro servicio*.³⁹ Poc després moria Gil Polo i per al seu lloc de comissari fou nomenat el seu fill, Julián Gil Polo. També hi fou nomenat un altre substitut per a Manegat, que havia d'anar a les Corts de Montsó per raó del seu càrrec. L'elegit fou el doctor Lluís Sans, canonge de Barcelona.⁴⁰ El salari de Julián Polo seria de dos ducats diaris mentre treballàs en la capbreuació,⁴¹ mentre que Lluís Sans estigué ocupat també en altres negocis encomanats pel virrei, que portava de manera simultània a la capbreuació.⁴²

Novament, el 9 de març de 1587, Felip II informà el nou virrei, Manrique de Lara, sobre l'estat dels treballs i la seua utilitat.⁴³ Sota la probable influència dels informes dels comissaris, foren donades també algunes disposicions per a millorar l'estat de l'Arxiu Reial. L'abril de 1587 el rei manava al virrei que foren recollits tots els processos de Corts i dipositats dins l'arxiu, perquè així convenia al fisc reial,⁴⁴ i el mes següent el rei donava instruccions al protonotari perquè les escriptures de l'arxiu fossen inventariades per Gabriel Olzina.⁴⁵ Olzina cobrà pel seu treball les ordres de pagament, expedides el febrer i el juny de 1592,⁴⁶ a raó

¶ ³⁵ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 85v-86r. ¶ ³⁶ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 97v. ¶ ³⁷ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 107v. ¶ ³⁸ ACA, Consell d'Aragó, llig. 342. ¶ ³⁹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 108v. ¶ ⁴⁰ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 108v-109; i reg. 4.380, ff. 79v-80. ¶ ⁴¹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.382, f. 135. ¶ ⁴² L'agost de 1586 el rei li encomanava el segrest de les rendes del convent de Santa Maria

de Ripoll (ACA, Reial Cancelleria, reg. 4714, f. 33v). ¶ ⁴³ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 109v. ¶ ⁴⁴ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, f. 110v. ¶ ⁴⁵ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.383, f. 39v; porta una nota marginal que indica que en lloc d'aquesta provisió, que no arribà a ser enviada, se'n féu una altra l'1 d'abril de 1588, la qual es troba en aquest mateix registre 4.383, f. 67v. ¶ ⁴⁶ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.383, ff. 186v-187 i 198v, respectivament.

de 12 rals per dia. D'acord amb el manament del rei, als escrivans que ajudaven en la tasca se'ls havia de pagar el salari que el *canciller de Catalunya* consideràs convenient, segons les hores dedicades. Aquests salaris s'havien de cobrar sobre els drets de segell de la Cancelleria Reial en Catalunya, Rosselló i Cerdanya. L'inventari general de l'arxiu, iniciat el 6 de setembre de 1584 i conclòs el 6 d'octubre de 1590, fou redactat pel notari públic de Barcelona Bernat Macip, escrivà de manament. Intervingueren en la seua formació els doctors Jeroni Manegat (conseller i canceller), Martí Joan Franquesa (advocat fiscal en matèria criminal i regent de la Reial Tresoreria de Catalunya), Miquel Joan Quintana (advocat per a matèria civil i del Reial Patrimoni), Antoni Viladamor, arxiver i escrivà, i el seu substitut, Gabriel Olzina. Aquest inventari, coetani de la capbreuació dels documents que interessaven al reial patrimoni, ocupa 5 volums.⁴⁷

El juliol de 1587 el rei, davant la petició dels comissaris i complagut per les dimensions i qualitat del treball fet, prolongà el termini per a l'acabament de la capbreuació fins al mes d'octubre d'aquell mateix any i els ordenà enviar un informe de com havia estat feta, a més de demanar-los que li comunicaren si ja s'havien començat a fer els registres autèntics de totes les butlles i escriptures soltes que estaven en sacs i armaris, sobre la qual cosa l'havien d'informar si era millor fer-los sobre llibres de paper o de pergamí.⁴⁸ Les complicacions d'una operació tan ambiciosa, fins i tot per als mitjans actuals, eren ben evidents per al rei, que acceptà que l'endarreriment no es devia a la incompetència dels comissaris, sinó a la manca de temps.⁴⁹

L'encàrrec tampoc pogué estar acabat per al mes d'octubre. Els treballs de capbreuació continuaren durant 1588 i 1589, segons el tenor de les ordres de pagament lliurades durant aquests anys en favor de Julián Gil Polo.⁵⁰ Tot i el retard, l'actitud del sobirà cap als comissaris sempre fou comprensiva i pacient, conscient de la feixuga tasca que els havia estat encomanada. Segons consta en el propi *Liber patrimonii regii*, els sis volums de Catalunya més el tom d'índexs de castells i localitats del Principat, foren acabats l'1 de desembre de 1588. Uns mesos després, juliol de 1589, es posava fi al volum dedicat a Aragó. Finalment, el maig de 1590, hom conclouïa el del Regne de València.

Tancada la capbreuació, i encara abans d'haver estat completada, el monarca n'estava satisfet i procedí a recompensar els comissaris. El juny de 1589, quan encara no s'havia acabat l'elaboració del llibre, el monarca atorgà a Ferran Maimó, i després de la seua mort a la seua muller, 200 ducats anuals sobre les rendes de

¶⁴⁷ E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Guía histórico-descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón, en Barcelona*, Madrid, 1920, p. 28. La signatura actual dels inventaris de Macip és ACA, Memorials, 70/1-5. Descrits per J. RIERA I SANS, *Catálogo de memoriales e inventarios* cit., p. 97. ¶⁴⁸ ACA, Real Cancelleria, reg. 4.399, f. 113v. El gener de 1589 Felipe II ordenà al protonotario pagar a Lluís Sans

el salari de dos escrivans perquè copiassen en llibres els papers d'importància de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.383, f. 93v). ¶⁴⁹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.399, ff. 113v-114r. ¶⁵⁰ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.383, ff. 76v (maig de 1588); 91v-92 (gener de 1589), 110-111 (octubre de 1589). ¶⁵¹ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.317, ff. 246-249.

la Batllia General de Catalunya, que eren d'aquells que tenia ja assignats mentre durassen les tasques de la capbreuació del Reial Patrimoni.⁵¹ El maig de 1591, pels serveis prestats per Gaspar Gil Polo, féu mercé a la seua vídua de 50 lliures, i d'altres 50 al seu fill Julián,⁵² el qual, a més a més, fou promogut el juliol d'aquell mateix any al càrrec de lloctinent del mestre racional de València.⁵³ Finalment, el juliol de 1594, Felip II intercedí davant el duc de Sessa, ambaixador seu a la cort romana, i davant el propi papa, perquè Lluís Sans fos nomenat bisbe de Solsona (que era de patronat reial),⁵⁴ el qual, efectivament, fou el primer titular d'aquesta seu, 1595-1612, creada el 1593.

Per a concloure, cal preguntar-se quins foren els resultats d'un esforç tan gran i penós, més enllà de l'elaboració d'aquest monument arxivístic, que no era justament l'objectiu principal que havia guiat Felip II i els seus comissaris. Des del punt de vista fiscal, podem avançar que, a Catalunya, l'elaboració del *Liber patrimonii regii* significà un increment destacat dels ingressos de la Batllia General de Catalunya, com ho manifesten els diversos informes arribats al Consell d'Aragó. La recuperació de moltes rendes, així com dels drets reials, fou un fet que suposà el fonament dels processos per usurpació o reintegrament de béns al Reial Patrimoni, com fou reconegut a les Corts de 1599. De tota manera, però, els ingressos fiscals continuaren sent molt limitats i el monarca, malgrat les advertències dels seus oficials patrimonials, concedí novament la remissió de lluïsmes i d'altres drets que havien estat objecte de la capbreuació amb l'esperança de ser recuperats.⁵⁵

DESCRIPCIÓ DEL *LIBER PATRIMONII REGII VALENCIAE*

El *Liber patrimonii regii Valentiae* és un volum que actualment es troba relligat amb pergamí i té 360 fulls escrits per ambdues cares, les dimensions dels quals són 41 x 27 cm. L'estat de conservació és bo, la llengua emprada és el llatí i l'escriptura és bastant cal·ligràfica. Com assenyala Sinués en la seua descripció del volum corresponent a Aragó, la redacció és acurada. La portada és seguida per un *Index locorum et rerum*, després del qual hom troba el conjunt de referències, ordenades cronològicament segons la grafia de l'època, tot i que d'una manera no massa rigorosa. Dins de cada localitat, les referències s'ordenen cronològicament, amb una numeració correlativa. Com també va ressaltar Sinués, no hi ha errors greus ni en l'expressió de la localitat ni en la de la data. Aquest mateix autor també insistí en la qualitat i fidelitat de l'extracte o regest amb el què es resumeix el contingut del document, *un extracto breve; pero tan completo, que, en infinidad de ocasiones, su contenido vale por el propio documento original*.⁵⁶ A la fi de l'entrada de cada localitat i de cada

¶ ⁵² ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.320, f. 21v.

¶ ⁵³ ACA, Consell d'Aragó, llig. 651, num. 7/4.

¶ ⁵⁴ ACA, Reial Cancelleria, reg. 4.384, ff. 82v-83.

¶ ⁵⁵ B. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, «La receptoría, cit., pp. 31-33. ¶ ⁵⁶ A. SINUÉS, *El Patrimonio real...*, cit., p. 16.

lletra per la qual han estat ordenades, es deixà un espai en blanc suficientment extens per tal de poder afegir-hi noves referències.

Per a l'elaboració del *Liber patrimonii regii*, els comissaris pogueren partir dels inventaris i índexs fets durant anys pels arxivers, els anomenats «memorials», dels quals ja hem parlat, i que, en paraules de qui els ha estudiat, *representaban la clave de acceso al archivo*. A finals del segle XVI, quan els comissaris desenvoluparen llurs treballs, hi havia 59 memorials disponibles, no tots igual de valuosos o útils.⁵⁷ Pere Benet, un arxiver de l'època, en féu la descripció i crítica individualitzada.⁵⁸

Així doncs, els comissaris seguiren un mètode senzill però modern i eficaç, que podríem dir que era de sentit comú. Van revisar primer els documents que segons els memorials els podien interessar. Com ja hem assenyalat, bastants es referien justament a les transmissions de drets sobre el Patrimoni Reial atorgats pels monarques durant segles. Uns altres instruments de consulta usats pels comissaris no eren memorials pròpiament dits, com, per exemple, l'anomenat *Liber Feudorum 1º et 2º formae minoris*, d'època de Jaume II, actualment dins la col·lecció de registres de la Reial Cancelleria, amb el número 287. No cal descendir a major detall, puix que aquells que puguen tenir-hi interès poden consultar profitosament el catàleg dels memorials publicat per Jaume Riera. Una vegada determinats els documents que els importaven, els comissaris passaven a la consulta directa, a partir de la qual elaboraven els registres, que segueixen aproximadament un mateix ordre de redacció: signatura, resum breu i concís del document (amb indicació expressa dels actors del negoci jurídic i dels llocs afectats), amb atenció especial a les categories jurídiques emprades, la data i les observacions.

En tenim alguns, d'indícis. A la ref. núm. 186 del *Liber*, segons la present edició, es menciona que aquesta notícia relativa a Almenara ha estat extreta del memorial 49, el conegut *Memoriale magnum* de Pere Miquel Carbonell. I, efectivament, en el foli indicat d'aquest memorial hom troba la referència sota una rúbrica que diu: «Per los Pròxides del Regne de València, privilegis, provisions, concessions e gràcies» que inclou només altres dues notícies (la resta del full romangué en blanc), que són les que es copien, sense esmentar la procedència, en les referències nús. 190 i 191 de la nostra edició. La referència núm. 190 coincideix en la seua redacció amb la notícia tretada del memorial, per la qual cosa es pot deduir que, en aquest cas, els redactors del *Liber* no van acudir al document original, o bé que el registre els va semblar suficient. Contràriament, la referència núm. 191 desenvolupa la nota breu continguda al memorial, per la qual cosa podem deduir que, per alguna raó, el document atragué l'atenció dels comissaris, que llegiren i ampliaren les dades contingudes al memorial. Això sí, el títol del *Liber* corresponent a Almenara inclou d'altres referències a documents que no havien estat extractats per l'autor del memorial 49.

¶ ⁵⁷ J. RIERA I SANS, *Catálogo de memoriales e inventarios*, cit., pp. 11-12. ¶ ⁵⁸ *La Brújula. Guía del Archivo Real de Barcelona*. Pere Benet, 1601,

edició, transcripció i traducció de Rafael Conde y Delgado de Molina, Madrid, 1999, pp. 85-107.

Al *Liber* també s'esmenten expressament d'altres memorials usats pels comissaris. Les referències n.ºs. 271, 1.650 i 2.833 han estat extretes del memorial 9, redactat per l'arxiver Diego Garcia cap al 1420. Aquest memorial és en realitat un índex alfabètic de gràcies i privilegis copiats als registres (especialment a les sèries de *Graciarum*, *Officialium* i *Peccunie*) dels reis, des de Pere II fins a la mort de Pere el Cerimoniós.⁵⁹ Les referències 1.031, 1.642, 2.638 i 2747, citen notícies procedents d'un memorial que no especifiquen.

Veiem, doncs, que els comissaris van treballar sobre els memorials elaborats pels arxivers al llarg de prop de tres segles, els quals els van servir de guia per a la consulta dels documents. Tanmateix, l'examen directe de la documentació vingué a completar el que aquells no recollien. Per exemple, en la guarda del llibre 516 de l'arxiu de la Batllia General de Catalunya, que es conserva entre els fons de l'ACA, fou escrita la següent nota: *Fuit hic liber recognitus per commissarios regis generalis capibrevationis et fuerunt abstracta seu notata ab eo, ea tantum quae in margine signantur hoc signo* [signe]. I, el *Liber patrimonii regii Valentiae* ho ressenya en la referència 1.300 de la nostra edició.

En conseqüència, sabem que els comissaris examinaren pacientment l'Arxiu Reial de Barcelona, el del mestre racional i el de la Batllia General de Catalunya. Ja hem vist com, mentre s'ordenava l'Arxiu Reial, se'ls manava treballar amb el del mestre racional. Són els tres arxius reials dels quals s'esmenten documents al *Liber patrimonii regii Valentiae*, de les sèries que comentarem a continuació.

De l'Arxiu Reial de Barcelona, els comissaris van traure notícies dels pergamins, aleshores classificats encara per sacs i armaris, segons el conegut sistema desmuntat a mitjans del segle XVIII per a ordenar-los cronològicament, d'acord amb les instruccions del monarca (manera en què s'han mantingut fins a l'actualitat).⁶⁰ Hi ha 494 pergamins amb referència expressa, dels quals 5 es troben ara dins la Col·lecció de butlles pontificies, i que procedeixen majoritàriament dels armaris del Regne de València. D'entre tots, n'hi ha 72 dels quals no hem pogut localitzar la signatura actual, per la qual cosa s'indica la signatura que tenien al segle XVIII, segons el *Catálogo de las escrituras de los armarios y arcas*, si s'ha pogut identificar. En època dels comissaris, els armaris dels pergamins relatius al Regne de València eren quatre, que a l'inventari fet per Bernat Macip entre 1584 i 1590 rebien aquests noms:

- Armari V. *Instrumenta facientia pro negotiis generalibus regni Valentie.*
- Armari VI. *Instrumenta facientia pro negotiis civitatis Valentiae.*
- Armari XII. *Instrumenta facientia pro negotiis locorum regni Valentie a rivo de Uldecona usque ad rivum Saxonae.*
- Armari XIII. *Instrumenta facientia pro negotiis regni Valentie constitutorum a rivo Xucari usque ad Saxonam.*

¶ ⁵⁹ Descrit en J. RIERA I SANS, *Catálogo de memoriales...*, cit., p. 62. ¶ ⁶⁰ R. CONDE, «Estudi arxivístic», en *Els pergamins de l'Ar-*

xiu Comtal de Barcelona de Ramon Borell a Ramon Berenguer I, Barcelona, 1999, vol. I, pp. 17-62.

La sèrie més usada, però, aleshores com avui, fou la ben coneguda sèrie de *Registres* de la Reial Cancelleria. En l'apèndix fem relació dels registres citats al *Liber patrimonii regii Valentiae*, ordenats segons llur signatura actual. Hom pot comprovar que, com és lògic, la major part dels registres pertanyen a les sèries relatives a matèries que afecten el Reial Patrimoni, tret dels registres més antics, de Jaume I a Alfons el Liberal, quan encara hi havia una sèrie única, no separada per matèries o territoris. Les sèries més usades són les de *Graciarum*, *Vendicionum*, *Feudorum*, *Alienacionum*, *Redempcionum* o similars, i, a partir del regnat d'Alfons el Magnànim, també les de *Diversorum* i *Itinerum*. És fàcilment perceptible que els comissaris es van limitar als monarques medievals, des de Jaume I a Alfons el Magnànim, amb alguna atenció més puntual a Joan II i a Ferran II. Entre els documents inclosos al *Liber* no hi ha els de Carles I, regnat a partir del qual poca cosa es podia trobar en els registres de l'Arxiu Reial de Barcelona, perquè ja des de l'època d'Alfons el Magnànim es feien registres especials per a les matèries que afectaven el Regne de València, que eren enviats i custodiats a l'Arxiu Reial d'aquest regne.

De l'Arxiu del Mestre Racional, aleshores molt pròxim al lloc on es trobava l'Arxiu Reial, els comissaris van consultar les sèries dels comptes de tresoreria dels reis i de les reines, que actualment es troben molt deteriorats, quan no s'han perdut. El *Liber patrimonii regii Valentiae* conté 93 entrades referides a aquests llibres de la tresoreria general del rei, dels quals n'hem pogut localitzar 62, tot i que algun d'ells no conserva el foli que s'esmentava. Els altres no s'han conservat.

Finalment, els comissaris van consultar el tercer gran arxiu reial de Barcelona, el de la Batllia General de Catalunya. Aquest arxiu havia estat traslladat a una nova seu, a la plaça de Sant Jaume de Barcelona l'any 1579. Fou per aquelles dates que foren elaborats —a iniciativa de Miquel Terça, regent i advocat fiscal del Consell d'Aragó, que un any abans havia inspeccionat la Batllia General— els inventaris d'aquest arxiu, que es van sumar als redactats a inicis del segle XVI.⁶¹ La documentació de la Batllia General de Catalunya fou per als comissaris molt menys útil, per raons evidents, per al Regne de València que per al Principat, i potser es limitaren a aprofitar el material trobat en llurs recerques relatives a Catalunya. D'aquest arxiu procedeixen sis referències.

Amb tot aquest material, els comissaris hagueren d'elaborar un esborrany del llibre, que després fou passat a net. De l'existència d'aquest esborrany donen testimoni els nombrosos errors i esmenes del copista, que sovint, i atesa la gran quantitat de referències de redacció semblant que conté el text, bota una o diverses línies, que corregeix en adonar-se'n. Per exemple, en les referències n.ºs. 139 i 141; 280, 290 i 291; 559 i 561, 716, etc.

A més a més, els comissaris van elaborar uns índexs de topònims molt complets, que foren adscrits a cada títol dedicat a una localitat, de manera que aquests estan formats pels documents que directament els fan referència i per aquells on

¶⁶¹ R. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «L'Arxiu de la Corona d'Aragó», en *Lligall. Revista Catalana d'Arxius*, 18 (2001), pp. 20-25.

se'ls esmenta junt amb altres localitats o se'ls cita de manera secundària. En aquest cas les referències es mencionen sota la fórmula *Vide sub* seguida del nom de la localitat, el número dins el títol i el foli al qual remeten. En total hi ha 1.054 d'aquestes referències internes. A l'inici del *Liber* col·locaren una taula amb l'índex general de les localitats que tenen títol propi, encara que amb un ordre alfabètic poc estricte. Com que l'objectiu del llibre eren les propietats i drets del reial patrimoni alienades i susceptibles de ser recuperades, és lògic que els comissaris no es preocupassen de redactar un índex de persones.

Del *Liber* es feren almenys dues còpies, una que romangué a l'Arxiu Reial de Barcelona, que encara es conserva i que és la que tradicionalment s'ha fet servir i a partir de la qual s'ha preparat aquesta edició, i una altra que degueren d'enviar al Consell d'Aragó, a la cort. Dels volums corresponents a Catalunya i al Regne de València només tenim notícia dels exemplars custodiats a l'ACA. Del volum relatiu a Aragó es coneixen almenys tres còpies, de les quals dues són a l'ACA, la que sempre va romandre a l'Arxiu Reial i la del Consell d'Aragó, que ingressà l'any 1943 procedent de Simancas. Com és ben conegut, quan el fons documental del Consell d'Aragó, espoliat per les tropes napoleòniques, fou tornat a Espanya per França, Bofarull aconseguí que de Simancas foren traslladats a l'ACA; però aquesta còpia del *Liber patrimonii regii Aragoniae* no entrà en aquell moment i seria interessant poder seguir-li la pista. La seua relligadura, amb cobertes de fusta treballada, molt deteriorades, (com, en general, tot el volum), deu de ser l'original i palesa que l'obra hagué de ser molt usada pel Consell d'Aragó, com ho indica també el fet que n'haja perviscut una altra, de còpia, entre la documentació del Consell d'Aragó que, procedent del vell palau dels Consejos ingressà a l'Archivo Histórico Nacional, a Madrid.⁶²

Sobre la còpia en net conservada a l'ACA es van fer, amb data indeterminada però probablement coetània, algunes correccions i afegits, de vegades als marges, amb una lletra més cursiva, no pròpia d'un cal·lígraf, però que manté les característiques generals del *Liber*, per la qual raó poden considerar-se inherents a la seua redacció, com s'ha fet a la present edició. Amb l'immens volum d'informació que contenia, el *Liber* fou un instrument de treball molt útil al llarg dels segles següents. Del seu ús estrictament administratiu hi ha diverses notícies. Per exemple, l'any 1806, Canga Argüelles, aleshores comptador de l'exèrcit de València, demanà mitjançant un ofici al comptador de l'exèrcit de Catalunya, com a mestre racional del Reial Patrimoni, una còpia certificada de l'alienació feta per Pere III de l'alqueria de Sant Bernat, àlies de Rascanya, l'any 1371, la qual es trobava al *libro titulado de Monzón*, segons constava a les notes que hi havia a València. El comptador de l'exèrcit de Catalunya adreçà l'escrit rebut a Antoni de Capdevila, arxiver del mestre racional, i aquest contestà que el document es trobava a l'ACA.⁶³ El document correspon a la referència 2.358 de la nostra edició. Així doncs, com el llibre

¶ ⁶² AHN, Consell d'Aragó, lib. 2.217.

¶ ⁶³ ACA, Reial Patrimoni, Batllia Moderna, caixa 104.

continuava sent útil (per a l'emissió de certificacions, per exemple), al segle XIX encara foren afegits al text o al marge, en castellà, 120 extractes de documents, tot indicant, però, les signatures modernes. Malgrat que no pertanyen a la redacció del *Liber patrimonii regii Valentiae* inclouen algunes referències interessants, per la qual cosa hem decidit conservar-les en aquesta edició, encara que transcrites en cursiva, per tal de permetre al lector de distingir amb més facilitat allò que és propi del *Liber* i allò que no ho és.

Així doncs, en la seua versió actual, el *Liber patrimonii regii Valentiae* conté:

- 3.036 referències totals.
- 489 referències a pergamins de la secció de Reial Cancelleria i 5 butlles pontificies d'aquesta mateixa secció.
- 1.389 referències a documents assentats als registres de la Cancelleria, les equivalències modernes dels quals s'han pogut trobar sempre, tret de 9 casos.
- 93 referències a llibres de les tresorereries reials conservats en el fons del mestre racional.
- 6 referències a documents de la secció de Batllia General de Catalunya.
- N'hi ha també algunes relatives a documents de l'Arxiu Reial conservats a d'altres seccions, sèries i col·leccions de l'ACA. Per exemple, referències núms. 119 (processos en quart), 1.971 (Varia de Cancelleria), 2.630, (Processos de Cancelleria), 2.633 (Manuscrits de la Casa Reial), 2635 (Cancelleria, caixes de legislació). No s'han pogut identificar els documents esmentats a les referències núms. 86, 874, 2.636, com existents a l'antic Arxiu Reial de Barcelona.
- 1.054 referències creuades entre els diversos assentaments del *Liber*.
- En total, doncs, 1.862 extractes documentals (excloses les remissions internes i els afegits posteriors), de les quals 111 no s'han pogut localitzar o es tracta de documents dels quals hi ha constància que s'han perdut. Resten, per tant, 1.751 referències documentals amb la seua signatura actual.
- De les 120 referències afegides al segle XIX, 108 corresponen a documents extractats dels registres de Cancelleria, 2 als pergamins d'aquesta mateixa secció i la resta a referències creuades.

Per molt que s'haja usat i que s'estiga familiaritzat amb ell i amb l'ACA, no deixa de sorprendre i de meravellar que, al llarg de tants segles, s'hagen pogut mantenir les referències, i que, en la immensa majoria dels casos, encara es puguin localitzar els documents, amb més o menys treball, si no s'han perdut. En la referència núm. 1.775 s'indica que el document inclòs al foli 45 del registre 3 de Jaume I queda interromput per continuar en el foli següent, el qual manca, però s'afegeix la recomanació de comprovar si aquest foli està traspaperat al mateix registre, com sol ocórrer en fer-se una *nova compaginatio* o per altra causa. I si hom pren aquest volum, que correspon a l'actual número 10, es pot comprovar que el foli solt en aquell moment és el 66 bis v de la numeració actual, lloc on fou col·locat en el moment de la seua nova relligadura. Alguna cosa pareguda ocorre amb la referència núm. 2.804. Quan es contempla aquesta realitat, des de la distància de

més de quatre segles, sobta que s'haja pogut conservar tan fidelment i, quasi de manera miraculosa, aquest fràgil muntatge de referències documentals. També resulta sorprenent que de les 1.389 referències documentals als registres, només n'hi ha 9 que no hem pogut localitzar per causes especials. La referència 291 pertany a un registre *Itinerum* d'Alfons el Magnànim que ja mancava al segle XVIII;⁶⁴ la referència núm. 473 pertany a un registre *Itinerum* de Ferran II també perdut i les referències 1.208, 1.253, 2.057 a un registre *Pecunie* que igualment sabem que ja mancava el segle XVIII; les referències 1.823, 1.835, 2.657 i 2.679 corresponen a l'anomenat *Diversorum viridi*, perdut, com els anteriors, des de fa molt de temps.⁶⁵ Tanmateix, d'alguns dels documents desapareguts, especialment dels pergamins, és possible, amb paciència, trobar-ne la còpia de registre, com ocorre, per exemple, en el cas de les referències 1.917 i 1918. Per aquesta raó, el nombre de documents citats que no s'han pogut localitzar és, en realitat, lleugerament inferior als 111 esmentats abans.

En definitiva, *Liber patrimonii regii*, no és només un índex de documents més o menys útil o curiosos. És també una exposició sistemàtica, diacrònica i sincrònica, de l'estat del Reial Patrimoni, i del seu procés constant de desintegració i recuperació, per la qual cosa, tot i que amb deficiències, ofereix una síntesi de la història feudal del Regne de València. Els documents inclosos abasten des de la conquesta de València per Jaume I (n'hi ha algun d'anterior) i s'interrompen generalment amb el regnat d'Alfons el Magnànim. És, per tant, una font fonamentalment medieval. De la mateixa manera, hem d'assumir que la informació recollida no és exhaustiva, sinó selectiva, perquè tendeix a donar una visió dels negocis jurídics el més favorable possible per als interessos de la Corona. Tot i això, roman com un testimoni de primera mà sobre l'eficàcia de l'organització administrativa de la monarquia hispànica durant el regnat de Felip II, assentada al seu torn en bona part sobre una desenvolupada administració arxivística. També és un monument cultural primordial, una obra de gran magnitud feta per individus que posseïen una profunda formació jurídica i una dilatada experiència, els quals, a la seua manera i segons les seues possibilitats, van contribuir, amb el desenvolupament d'aquestes tècniques burocràtiques i d'organització de la informació, al naixement del món modern fins i tot en major mesura que d'altres figures millor conegudes de la vida intel·lectual del seu temps.

LA NOSTRA EDICIÓ

La major dificultat per a fer ús del *Liber* rau en trobar l'equivalència de les signatures usades a les acaballes del segle XVI amb les actuals. S'ha de tenir en compte que l'ACA funciona com institució arxivística de manera ininterrompuda des de l'any

¶ ⁶⁴ B. CANELLAS Y A. TORRA, *Los registros de la Cancillería de Alfonso el Magnánimo*, Madrid. 2000, p. 81. ¶ ⁶⁵ R. CONDE Y DEL-

GADO DE MOLINA, *Las primeras Ordenanzas del Archivo Real de Barcelona (1384)*, Madrid, 1993, p. 17.

1318 com a mínim. L'organització de l'arxiu i el sistema de referències medieval que es mantenia en vigor quan els comissaris que redactaren el *Liber* van treballar a l'arxiu, fou profundament modificat amb les reformes introduïdes durant els segles XVIII i XIX, que suposaven l'aplicació d'uns criteris arxivístics molt diferents. I encara que cercar l'equivalència actual de les signatures antigues no és una tasca difícil —malgrat que de vegades resulta impossible per la pèrdua de documentació al llarg dels segles— sí que és un treball molt pesat i entretingut, que sovint ocupa molt més temps del que en principi hom podria pensar.

La nostra idea inicial era, potser, més ambiciosa que el resultat final que ací presentem. Aquesta idea anà reduint-se en la mesura que incrementàvem la valoració de la tasca ingent feta pels comissaris, a conseqüència de treballar la font, i copsàvem dia a dia la condició de testimoni impressionant i fidel de la seua època que tenia l'obra, en palesar els seus procediments administratius, el mètode intel·lectual i els coneixements de tot tipus (històrics, lingüístics, d'organització de la informació, etc.) que imperaven a la fi del segle XVI. Finalment, vam decidir de conformar-nos amb una transcripció del manuscrit i de renunciar a introduir més alteracions sobre la literalitat que les estrictament imprescindibles per a una correcta comprensió. L'ordre alfabètic, poc rigorós fins i tot per a l'època, ha estat respectat, com també hem mantingut les grafies originals de les localitats, tot i que s'han actualitzat els topònims i els cognoms a l'índex final, que substitueix el que va a l'inici del *Liber*.

Malgrat que aquesta edició segueix un propòsit declarat de simplificació i de respecte a l'original, no hem volgut renunciar, però, al criteri d'utilitat que féu nàixer l'obra. Per això, s'ha reduït al mínim l'aparat crític amb la intenció de facilitar la seua consulta, tot prescindint d'apreciacions de caràcter menor per a l'objectiu fonamental d'un text que no constitueix un manuscrit literari ni científic. Corregim, sense anotar-los, alguns errors de lectura. Suprimim també els esments a d'altres correccions i esmenes menors fetes pels propis escriptors del *Liber* i les introduïdes per lectors posteriors, puix que no són més que equivocacions de còpia, excepció feta d'aquells pocs casos en què sí que són significatives. Sí que hem afegit o corregit, però, les dates i dades que els escriptors no foren capaços de llegir correctament o que van deixar en blanc. Si els documents mencionats es conserven als registres, citem també el número de foli d'inici i d'acabament. En el cas dels pergamins, si no ha estat possible trobar l'equivalència actual, donem en nota l'antiga, si és que hem pogut descobrir-la. La lletra del manuscrit és clara i, per això mateix, no implica grans problemes de lectura. Com a simple curiositat, s'han mantingut les vacil·lacions en l'ús de la *-i* i la *-j*, que de vegades pot sorprendre, però que no implica mai complicacions insalvables.

Finalment, hem d'assenyalar que els autors del *Liber* copiaren la mateixa expressió de la data que figura als documents originals. Com és de tots ben conegut, a la Corona d'Aragó estigué vigent l'ús de la calendació romana retrògrada i de l'any l'Encarnació fins a 1350, substituïda a partir d'aquesta data pel de la Nativitat. Hi ha també alguns documents datats seguint l'Era hispànica. Nosaltres hem respectat

totes les dates en la seua expressió original, atés que per al públic a qui va adreçada l'edició, amb interessos historiogràfics, no havia de suposar cap dificultat la reducció al còmput actual, per elemental que puga ser la seua formació. Al contrari, reduir les dates hagués introduït més confusió que claredat, i hagués complicat les referències internes, molt abundants. Nogensmenys, sí que hem convertit al nostre estil les dates en els casos d'aquells pocs registres on els autors s'oblidaren de consignar la data, per la qual cosa s'ha hagut de cercar als originals. En aquests casos la data figura en cursiva i entre claudàtors i encapçala l'assentament corresponent.

La taula de localitats amb què s'obri el *Liber patrimonii regii Valentiae* no segueix amb rigor l'ordre de paginació del llibre, però tampoc l'alfabètic. S'ha redactat de bell nou, encara que respectant les grafies i l'ordre en què hi figuren. Aquest índex inicial ha estat completat a la fi amb un altre de persones i llocs, que hauria de ser el que usàs el lector per tal de cercar amb rapidesa les dades que li interessien. S'han actualitzat les grafies i s'ha procedit a localitzar i identificar els noms de persones i topònims quan ha estat possible. D'aquesta manera hem intentat depurar tots els errors, duplicitats i arcaïsmes acumulats pels redactors del *Liber* sense alterar excessivament la fidelitat a un original que té, com ressaltàvem abans, valors que convé de preservar.

Per tal de redactar aquest índex i de poder mantenir les referències internes, hem numerat correlativament tots els assentaments de l'obra, incloses les notes marginals i les afegides posteriorment. Aquest número d'ordre modern, en negreta, obri cada assentament, que es tanca amb la signatura actual del document, en cursiva.

ABREVIATURES

Arm.	Armari
fol.	<i>folium</i> , -ii/ foli
l.	<i>libra</i> , -ae
llib.	llibre
llig.	lligall
M.R.	Maestre Racional
num.	<i>numerus</i> , -i
núm.	número
Pergs.	Pergamins
reg.	registre
ref.	referència
s.	<i>solidus</i> , -i
S. M.	<i>Su Majestad</i>
ss.	següents
v.	<i>verso</i>
V.	Veure

Índex

<i>Estudi introductori</i>	7
El procés de formació del <i>Liber Patrimoni Regii Valencie</i>	10
Descripció del <i>Liber Patrimoni Regii Valentiae</i>	18
La nostra edició	24
Abreviatures	26
<i>Liber patrimonii Regii Valentiae</i>	
Preàmbul	29
<i>Index locorum et rerum quae in hoc libro Regii patrimonii Valentiae continentur</i>	31
<i>Apèndixs</i>	
Apèndix I: Relació dels registres de la Cancelleria reial citats	587
Apèndix II: Relació dels pergamins de la Cancelleria reial citats	597
Apèndix III: Relació d'altra documentació de la Cancelleria reial citada	598
Apèndix IV: Documentació citada de la Batllia general de Catalunya	598
Apèndix V: Documentació citada de l'Arxiu del Mestre Racional	598
Apèndix VI: Relació de registres i comptes perduts o no trobats	600
Apèndix VII: Relació de pergamins no localitzats	601
<i>Índex onomàstic</i>	603
<i>Índex toponímic</i>	619

*f*onts històriques valencianes
24.